

ต้นเค้าและการแพร่หลายของ เรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา

5.1 ที่มาของ เรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา ในประเทศไทย

ประเทศไทยกับประเทศอินเดีย มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยเฉพาะในทางวรรณคดีกล่าวได้ว่าอินเดียเป็นบ่อเกิดแหล่งใหญ่ของวรรณคดีไทย ทั้งนี้จะเห็นว่าวรรณคดีไทยที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่มีเค้าหรือเค้าเนื้อเรื่องมาจากอินเดีย และโดยที่เรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา ฉบับต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทย มีเนื้อความเหมือนกับ เรื่องพระสุชน-นางมโนห์ราที่มีอยู่ในประเทศอินเดีย โดยเฉพาะบางส่วนคล้ายคลึงกันจนเกือบจะกล่าวได้ว่าไม่ผิดเพี้ยนกันเลย จึงน่าเป็นที่เชื่อได้ว่า เรื่องพระสุชน-นางมโนห์ราที่แพร่หลายอยู่ในประเทศไทยขณะนั้น มีต้นเค้าอยู่ในประเทศอินเดีย ฉะนั้น จึงอาจจะเป็น เรื่องพระสุชนฉบับใดฉบับหนึ่งในอินเดีย ที่ได้แพร่หลายเข้ามา เป็นต้นเค้าของ เรื่องพระสุชน-นางมโนห์ราฉบับต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทย

เมื่อพิจารณา เรื่องพระสุชน-นางมโนห์ราฉบับต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศอินเดีย ขณะนี้พอจะเชื่อได้ว่า เป็นต้นเค้าของ เรื่องพระสุชน-นางมโนห์ราในประเทศไทย ก็มีเพียง 4 ส่วนวน คือ กิณรีชาคกในคัมภีร์มหาวัสสุ สุชนกุมาราวทานในคัมภีร์ทิพยาวทาน เรื่องพระสุชน-นางมโนห์ราที่มีในต้นฉบับของกิลกิต และเรื่องสุชน กิณนุรยวทาน ในอวทานกัลปดตา ของเกษแมนุทร เฉพาะเรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา ที่มีในต้นฉบับของกิลกิต เป็นฉบับความเกี่ยวกับสุชนกุมาราวทาน เชื่อได้ว่าคงคัดลอกไปจากคัมภีร์ทิพยาวทาน แม้จะมีผิดเพี้ยนกันบ้างก็น่าจะเนื่องด้วยการแก้ไขทั้งที่เจตนา และที่ไม่เจตนาตามปกติวิสัยของการคัดลอก ส่วนเรื่องสุชนกิณนุรยวทาน ในอวทานกัลปตานั้น แม้เนื้อความเท่าที่ปรากฏตามต้นฉบับภาษาอังกฤษจะมีเพียงส่วนหนึ่ง ก็เชื่อได้ว่าเกษแมนุทร ได้นำเรื่องสุชนกุมาราวทานจากคัมภีร์ทิพยาวทาน ไปผูกขึ้นใหม่เป็นคำประพันธ์ร้อยกรอง จึงอาจถือว่า สุชนกุมาราวทาน สุชนกิณนุรยวทาน และเรื่องพระสุชน-

นางมโนห์ราในฉบับของกิลกิตนั้น เป็นเพียงฉบับเดียว ค่ายมีเนื้อความเหมือนกัน

ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าที่มาของ เรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราในประเทศไทย นั้นน่าจะไดมาจากกนิษฐชาคก หรือสุธนกุมาราวทาน ฉบับใดฉบับหนึ่งหรือทั้งสองฉบับ

5.2 ต้นเค้าของ เรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราในประเทศไทย

ตามที่ได้อ้างอิงข้อมุขนิพนธ์ในหน้า 1 ว่าต้นเค้าของ เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ที่แพร่หลายอยู่ในประเทศไทยควรมีเพียง เรื่องเดียว และน่าจะเข้ามาเผยแพร่เป็นครั้งแรกที่เมืองนครศรีธรรมราช² นั้น หากจะเชื่อว่า เรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราที่มีอยู่ในประเทศไทยที่มีต้นเรื่องเดียวกัน และมีเนื้อความที่เหมือนหรือคงเค้าเดิมมากที่สุด คือ มโนห์ราที่มาต่อกับสุธนชาคก ในหนังสือปัญจชาคก ก็น่าจะเชื่อว่าสุธนชาคกเป็นฉบับที่มีเนื้อความเหมือนหรือใกล้เคียงต้นเค้าเรื่องเดิมมากที่สุด เพราะเป็นฉบับเดียวที่เก่าแก่ที่สุดที่มีเนื้อความสมบูรณ์ จึงเห็นสมควรนำเนื้อความของ เรื่องสุธนชาคก เปรียบเทียบกับเนื้อความในสุธนกุมาราวทานและกนิษฐชาคกว่ามีความสัมพันธ์กับฉบับใด อย่างไร เพื่อหาข้อยุติว่า เรื่องใดน่าจะเป็นต้นเค้า เรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราในประเทศไทยโดยจะพิจารณา เปรียบเทียบ เฉพาะการดำเนินเรื่อง ทั้งนี้ทั้งลักษณะแก่นเรื่องและเค้าโครงเรื่องตรงกันทั้งสามส่วนาน³

¹ กุวิทยานิพนธ์ หน้า 177.

² กุวิทยานิพนธ์ หน้า 179.

³ เป็นเรื่องของการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์ผู้ชายกับนางกนิษฐชาคกของเรื่องคือ การพลัดพรากจากกัน และการเดินทางติดตามหากัน และเรื่องจบลงเมื่อตัวเอกของเรื่องได้พบกันอีกครั้งหนึ่ง.

ในการดำเนินเรื่อง มีชื่อที่จะนำมาพิจารณา 3 ประการคือ

1. การเปิดเรื่อง
2. เหตุการณ์
3. การปิดเรื่อง

การเปิดเรื่อง

ทั้งสามสำนวนเปิดเรื่องด้วยการกล่าวถึง เหตุการณ์อันเป็นสาเหตุให้มีการเล่าเรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา แต่ข้อความต่างกัน¹ แล้วนำเข้าสู่เรื่อง โดยกล่าวถึงเมืองและกษัตริย์เหมือนกัน แต่มีรายละเอียดและลำดับความเกี่ยวกับเมืองและกษัตริย์แตกต่างกัน กล่าวคือ

กนิษฐาตกกล่าวถึงพระเจ้าสุพานุครองกรุงหัสตินาปุระ มีโอรสทรงนามว่า เจ้าชายสุชน พระเจ้าสุพานุมีพระสหายสนิททรงนามว่าพระเจ้าสุจันทิมะ ครองกรุงลิมปุระ

สุชนกุมารราวทาน มีความว่า ณ แคว้นปัญจาลฝ่ายเหนือ ซึ่งมีนครหัสตินาปุระ เป็นเมืองหลวง พระเจ้าแผนดินทรงนามว่าพระเจ้าชน และในสระใหญ่ภายในเมืองมีพญานาคชื่อชนมจิตรกะอาศัยอยู่ คอยบันดาลให้บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ ฝนตกต้องฤดูกาลต่อมาพระเจ้าชนได้ทรงกระทำพิธีบวงสรวง เทวดาขอพระโอรส พระโพธิสัตว์จึงจุติลงมาสู่พระครรภ์พระมารดา เมื่อประสูติแล้วจึงให้นามตามพระบิดาว่าสุชน

¹ ดูปรารภเรื่อง ของเรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา ของสำนวนทั้งสามแต่ละสำนวน.

ความปรารภเรื่องของสุชนชาคก หน้า 41.
 ความปรารภเรื่องของกนิษฐาตก หน้า 183.
 ความปรารภเรื่องของสุชนกุมารราวทาน หน้า 191.

สุนทรชาคมีความว่า ท้าวอาทิตย์วงศ์แห่งนครวิบูลย์จาลมิม เหลือทรงนามว่าจันทเหวี
 ต่อมาพระโพธิสัตว์จุติลงมาสู่ครรภ์นางจันทเหวี เมื่อประสูติปรากฏมีขุมทองในคืบข้างสี่ทิศ
 จึงให้นามว่าสุนทร และภายในเมืองมีสระใหญ่โตสระนั้นเป็นที่อยู่ของพญานาคชื่อ ชมพุจิกร
 ซึ่งคอยบันดาลให้มาน เมืองอุดมสมบูรณ์

ทั้งสุนทรมาราวานกับสุนทรชาค เพิ่มรายละเอียดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์จุติลง
 มาประสูติ ก็กล่าวถึงพญานาคที่คอยบันดาลความอุดมสมบูรณ์ แก่บ้านเมืองเหมือนกัน
 ต่างกันแต่ลำดับการกล่าวถึงเท่านั้น ส่วนในกนิษฐชาคไม่ใดกล่าวถึงทั้งสองอย่าง

เหตุการณ

เหตุการณ์ที่ทำให้เรื่องดำเนินไปสู่การจบ เรื่องของสำนวนทั้งสาม อาจแบ่งได้
 เป็น 3 ตอนคือ

เหตุการณ์ตอนต้น

เหตุการณ์ตอนต้นเป็นการสร้างสถานการณ์ให้ตัวเอกของเรื่อง คือพระสุนทรกับ
 นางมโนตราได้พบกันและอยู่รวมกัน แต่ละสำนวนมีเหตุการณ์ดังนี้

กนิษฐชาคดำเนินความว่าพระเจ้าสุจันทิมะปรารถนาจะประกอบพิธีบูชาขัณฑ์ซึ่ง
 ต้องใช้สัตว์ทุกชนิด รวมทั้งนางกนิษฐด้วย นายพรานซึ่งรับหน้าที่ไปหาตัวนางกนิษฐได้ไป
 พบพระฤาษี พระฤาษีได้เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับนางมโนตรา พร้อมทั้งบอกนัยและวิธีใช้
 ให้นายพรานจับนางมาถวายพระเจ้าสุจันทิมะได้ พระเจ้าสุจันทิมะได้เชิญชัศรียทั้ง
 หลาย รวมทั้งพระเจ้าสุพาทุโฒมารวมในพิธี แต่พระเจ้าสุพาทุโฒให้เจ้าชายสุนทรเสด็จมาแทน
 และในที่สุดเจ้าชายสามารถเปลี่ยนพระทัยพระเจ้าสุจันทิมะให้เลิกลมพิธีบูชาขัณฑ์ และใ้
 นางมโนตรามาเป็นชายา

สุนทรมาราวาน ดำเนินความว่า แคว้นวิบูลย์จาลมิมมีความแห้งแล้ง และ
 ประชาชนได้พากันอพยพไปยังนครหัตตินาปุระเป็นอันมาก ทำให้ชัศรียนครองนครคึก
 เปลี่ยนวิธีการปกครอง และปรารถนาจะไ้พญานาคชมนมจิตรกะ มาไว้ในเมืองด้วย จึง
 ใ้หมอมนต์ไปจับพญานาค พญานาคได้ไปขอความช่วยเหลือจากพรานหลง ใ้หาหนอ-

มนต์ แล้วตอบแทนด้วยแก้วแหวนเงินทอง เป็นจำนวนมาก แต่เมื่อพรานหลงจะได้เล้า
ความทั้งหมดก็ให้พระฤๅษีที่อยู่ใกล้สระให้ฟัง พระฤๅษีจึงแนะนำให้ไปขอม่วงอโมชะ จาก
พญานาค ต่อมาพรานหลงได้ไปพบนางกินนรี เล่นน้ำที่สระใกล้อาศรมพระฤๅษีอีกแห่งหนึ่ง
พระฤๅษีได้บอกให้พรานไปขอม่วงอโมชะคล้องจับนางมโนธราไว้ได้ และนำนางไปถวายให้
เป็นชายา เจ้าชายสุชน ซึ่งได้พบในระหว่าง เสด็จไปล่าสัตว์ในป่า

สุชนซอกก คำเนินความว่า นครมหาปัญจาลเกิดแห้งแล้ง ประชาชนได้พากัน
อพยพไปอยู่ที่นครอุดรปัญจาล เป็นจำนวนมาก เมื่อพระเจ้าอินทราชทราบ เหตุก็คิดกำจัด
พญานาค จึงให้หมอมนต์ไปจับพญานาคฆ่า เสีย พญานาคได้พบพรานมุนตริกและขอให้ช่วย
ฆ่าหมอมนต์แล้วตอบแทนด้วยแก้วแหวนเงินทอง เป็นจำนวนมาก ต่อมาพรานมุนตริกไปพบ
พระกัศปฤๅษีซึ่งได้เล่า เรื่องนางมโนธราให้ฟังพร้อมทั้งแนะนำวิธีที่จะสามารถจับนางให้ได้
ด้วยบ่วงนาค พรานมุนตริกจึงไปขอม่วงนาคมากคล้องจับนางมโนธราไปถวายเป็น
ชายาพระสุชนซึ่งพบในระหว่าง เสด็จประพาสอุทยาน

เหตุการณ์ตอนต้นในกินนรีชาคกนั้น ต่างจากสุชนซอกกจนถูกเป็นคนละเรื่อง
ส่วนในสุชนกุมาราวทานกับสุชนซอกก มีเนื้อความใกล้เคียงจนเกือบเหมือนกันทั้งวิธีการ
สร้างสถานการณและคำเนินความ จะแตกต่างกันก็เฉพาะรายละเอียดเกี่ยวกับการที่
พรานไค้บวงนาคมาใช้คล้องนางมโนธรา เท่านั้น

เหตุการณ์ตอนกลาง

เหตุการณ์ตอนกลาง เป็นการสร้างสถานการณ์ให้พระสุชนกับนางมโนธราต้อง
พลัดพรากจากกัน ในกินนรีชาคกคำเนินเรื่องง่าย ๆ ว่า เมื่อเจ้าชายสุชนไค้นาง-
มโนธรา เป็นชายาแล้ว ก็หลงใหลนางจนทอดทิ้งภารกิจต่าง ๆ แม้พระเจ้าสุพาหุจะ
ทรงตกเตือนอย่างไรก็ไม่ฟัง จนในที่สุดพระองค์ต้องจับเจ้าชายกุมขังแล้วบังคับให้นาง-
มโนธรา กลับเมืองกินนร

ส่วนในสุชนกุมาราวทาน คำเนินความว่า เจ้าสุชนไค้ให้คำมั่นสัญญาแก่พรานหมณ
ที่มารับใช้ว่าจะแต่งตั้งให้เป็นปุโรหิต เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ ทำให้พรานหมณปุโรหิต

ที่ดำรงตำแหน่งอยู่ริษยา ไม่ต้องการให้พราหมณ์ผู้นั้นได้ตำแหน่ง ก็คิดกำจัดเจ้าชายเสียบ้าง เถิดูเกิดกบฏ เจ้าชายต้องไปปราบ จึงฝากนางมโนहरาไว้กับพระมารดาพร้อมทั้งปิ่นมณี แล้วสั่งว่าหากมีเหตุร้ายเกิดขึ้นแก่นางจนอาจถึงแก่ชีวิต ก็ให้มอบปิ่นมณีแก่นางใช้หาะหนีไป เจ้าชายสามารถปราบกบฏได้ และในราตรีนั้นเองพระเจ้าชนทรงสุบิน ทำให้ปุโรหิตอาศัยเป็นเหตุที่จะกำจัดนางมโนहरา เพื่อให้เจ้าชายเสร์วาศกเสียบพระทัยจนสิ้นพระชนม์ จึงอ้างว่าพระเจ้าชนจะเคราะห์ร้าย ให้กระทำพิธีสะเคราะห์พระเจ้าชน โดยลงสรงในสระที่บรรจุน้ำทิศสัตว์ทั้งหลาย แล้วทาน้ำหอมที่ทำจากไขมันของนางกินนรี ซึ่งแน่นอนต้องเป็นนางมโนहरา เมื่อนางมโนहरาทราบข่าวจึงไปทูลพระมารดา เจ้าชายพระมารดาจึงมอบปิ่นมณีให้นางใช้หาะหนีไปได้

สุชนชาคคกดำเนินความว่า พระสุชนได้สัญญาแก่พราหมณ์ที่รับใช้ว่า จะให้เป็นปุโรหิต เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ ทำให้ปุโรหิตที่ดำรงตำแหน่งอยู่โกรธและคิดพยามบาทพระสุชน จึงไปทูลยุยงทำวาทิจจวงศ์ว่าพระสุชนเป็นกบฏ แต่ไม่เป็นผล บังเอิญมีศึกมาคืนครุฑครุฑปัจจุาล จึงแก่งตุลแนะนำให้ส่งพระสุชนไปรบ และในวันที่พระสุชนชนะศึกทำวาทิจจวงศ์ที่ทรงสุบิน ปุโรหิตจึงอาศัยเป็นเหตุที่จะฆ่านางมโนहरา เพื่อให้พระสุชนเสร์วาศกเสียบพระทัยจนสิ้นพระชนม์ จึงแก่งตุลพยามกรณว่าเคราะห์ร้ายให้ทำพิธีบูชายัญ โดยนำตัวนางมโนहरามายูชายัญด้วย เมื่อนางมโนหารารู้ข่าวก็ไปทูลขอความช่วยเหลือจากนางจันท เทวี แต่ก็ไม่สามารถช่วยได้ นางมโนहरาจึงไขอูบายขอมีกหางจากนางจันท เทวี แล้วสวมสอกบินหนีไปได้

เหตุการณ์ตอนสุดท้าย

เหตุการณ์ตอนนี้พรรณนาการติดตามของพระสุชน จนได้พบนางมโนहरา และไคยูคัวกันที่สุดในที่สุด

กินนรีชาคคกดำเนินความว่า เจ้าชายสุชนได้เดินทางติดตามนางมโนहरาโดยมีผู้ติดตามไปด้วย 3 คนคือ วสันตกะ ซึ่งเป็นคนสนิท และนายพรานอีก 2 คน ชื่ออุทป-ลกะ และมาลกะ และด้วยความช่วยเหลือของฉนี ไคยูคัวให้พญาวานรพาบุคคลทั้งหมด

เดินทางไปถึง เมืองกินนรไค้โดยสะดวก 'คือนั้นก็ดำเนินเรื่องให้เจ้าชายไค้พบนางมโนธราด้วยการให้เจ้าชายไค้แหวนของนางมโนธรา ที่นายพรานทั้งสองได้มอบให้เมื่อพบกับเจ้าชายคนแรก หย่อนลงในหมอน้ำที่นางกินนรีมาตัก เพื่อไปรคนางมโนธราล้างกลิ่นสาบมนุษย์ ทำให้นางรู้ว่า เจ้าชายติดตามมาจึงไปกราบทูลให้ท้าวทรมะทรบ ท้าวทรมะจึงให้รับเจ้าชายเข้าวัง และจัดการอภิเษกในที่สุด

สุชนกุมารวางทานดำเนินความว่า เจ้าชายสุชนไค้เดินทางติดตามไปตามทางที่นางมโนธราบอกไว้กับพระฤๅษี และนำลูกวานรไปถวาย เพื่อจะได้เลือกกินผลไม้ที่ไม่เป็นพิษ ไค้พบกับอันตรายต่าง ๆ แต่ก็สามารถรอดพ้นไปได้จนถึง เมืองกินนรและไค้ไค้แหวนของนางมโนธราที่ฝากไว้กับพระฤๅษีหย่อนลงในหมอน้ำที่นางกินนรีมาตัก เพื่อนำไปรคนางมโนธราล้างกลิ่นสาบมนุษย์ ทำให้นางรู้ว่า เจ้าชายติดตามมาจึงไปทูลให้ท้าวทรมะทรบ ท้าวทรมะจึงให้นำเจ้าชายเข้ามาในวัง หลังจากที่ไค้ทดลองกำลังและความเก่งกล้าสามารถของเจ้าชาย ตลอดจนความซื่อสัตย์ที่มีต่อนางมโนธรา จนเป็นที่พอใจแล้ว ท้าวทรมะจึงจัดการอภิเษกให้ในที่สุด

ส่วนในสุชนชาคกนั้น ดำเนินความเหมือนกับสุชนกุมารวางทาน จะแตกต่างกันก็เฉพาะรายละเอียดที่กล่าวถึง เส้นทาง, ภัยอันตรายต่าง ๆ ที่ผ่านพบ และวิธีการแก้ไข ตลอดจนรายละเอียดเกี่ยวกับการทดลองความเก่งกล้าสามารถของพระสุชน เท่านั้น¹

การปิดเรื่อง

เหตุการณ์ตอนปิดเรื่องของทั้งสามสำนวน ดำเนินเรื่องเหมือนกัน กล่าวคือ หลังจากที่พระสุชนอยู่ที่เมืองกินนรระยะเวลาหนึ่งแล้ว ก็ปรารถนาจะกลับบ้านเมืองจึงบอกแก่นางมโนธรา นางจึงขอติดตามไปด้วย และทั้งสองก็พากันกลับไปยังบ้านเมือง

¹ ดู เนื้อเรื่องสุชนชาคก หน้า 105-11.

ของพระสุธนในที่ที่สุด แล้วจบเรื่องด้วยการประชุมชาคก คือการแสดงการกลับชาติ ซึ่งแตกต่างกัน เกี่ยวกับลักษณะการระบৃতว์บุคคลและจำนวนตัวละครในเรื่อง¹

เปรียบเทียบ เรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราทั้งสามสำนวนแล้ว จะเห็นได้ว่าเนื้อเรื่องและเหตุการณ์ในเรื่องของสุธนชาคกนั้น เหมือนกับสุธนกุมาราวทานมากกว่า จะเหมือนกับเรื่องในกนินรีชาคก และเป็นกรเหมือนในลักษณะที่กล่าวไว้ว่าไม่ผิดเพี้ยนกันเลย นอกจากรายละเอียดบางอย่างที่ไม่มีผลต่อการดำเนินเรื่อง เท่านั้นที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ชื่อตัวละครสำคัญคือพระสุธนกับนางมโนห์ราก็ตรงกัน ส่วนตัวละครอื่นแม้จะผิดกัน ก็ยังมีเค้าแสดงให้เห็นว่า ผิดกันด้วยลักษณะของภาษา เช่น ทรุมะ กับ ทรุมาช² เป็นต้น ฯลฯ ฉะนั้นควยหลักฐานและเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว จึงเชื่อได้ว่า เรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราที่แพร่หลายอยู่ในประเทศไทยนั้น น่าจะโคตนเคามาจากเรื่องสุธนกุมาราวทานอย่างแน่นอน³

5.3 ต้นเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา

แม้จะเชื่อได้ว่าเรื่องสุธนกุมาราวทานในคัมภีร์ทิพย์าวทาน เป็นต้นเค้าของเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ที่แพร่หลายในประเทศไทยก็ตามก็มีโคหมายความว่าเรื่องสุธนกุมาราวทานจะเป็นต้นเค้าของเรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราฉบับเก่าที่สุด ทั้งนี้คัมภีร์

¹ กนินรีชาคกกับสุธนกุมาราวทาน พระพุทธองค์ทรงระบุว่า บุคคลผู้ใดในสมัยพุทธกาลเป็นใครในเรื่อง ส่วนสุธนชาคกพระพุทธองค์ทรงแสดงการกลับชาติโดยระบุว่าตัวละครในเรื่องตัวใดกลับชาติมาเกิดเป็นใคร

² สันสกฤต : ทรุม . บาลี : ทรุ

³ อ้างอิงหลักฐานเพิ่มเติมเพื่อสนับสนุนข้อสันนิษฐานนี้คือเรื่องการทดลองความสามารถของเจ้าชายสุธน ไทปางป่า และเก็บบงา มีปรากฏในนิทานชาวยุโรปเรื่องนางมโนห์รา ของจังหวัดสงขลา ทั้งสองสำนวน.

ทิพย์าวทานเองก็เป็นเพียงประมวลอวทานที่ได้มาจากแหล่งต่าง ๆ รวมทั้งสุนทรภู่มา-
วทานด้วย และตามที่ไค้เปรียบเทียบ เนื้อความที่มีในกนินรีชาคกับสุนทรภู่มาวทานและ
สุนทรชาคแล้วนั้น หากจะพิจารณาเปรียบเทียบเฉพาะกนินรีชาค กับสุนทรภู่มาวทาน
แล้วจะเห็นได้ชัดว่าทั้งสองเรื่องมีเค้าโครงเดียวกัน กล่าวคือเจ้าชายสุนทรหรือสุนไค้
นางมโนหราซึ่งเป็นนางกนินรีมาเป็นชายา ต่อมาเมื่อเหตุทำให้นางต้องกลับไปยังเมือง
ของตน เจ้าชายสุนทรหรือสุนไค้ก็ติดตามไป จนในที่สุกก็ไค้อยู่ร่วมกันเหมือนดังเดิม

จริงอยู่ เรื่องโดยทั่วไปอาจมีเค้าโครงเรื่องเหมือนกันโดยไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับ
กันเลยก็ได้ แต่ตามข้อเท็จจริงของนิทานหรือเรื่องเล่าทั้งหลายที่เล่าสืบกันฟังเพื่อความ
เพลิดเพลินหรือเพื่อการใดก็ตาม มักจะเป็นไปตามลักษณะที่ว่า "... เมื่อออกไปยังพื้นดิน
แถบใดก็มักจะปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมของแถบนั้น เพราะฉะนั้นแม้ว่าจุดของเนื้อเรื่อง
จะเป็นอย่างเดียวกัน แต่ก็แสดงลักษณะของบุคคลและของสถานที่ (แวดล้อม) ที่นิทาน
นั้นไปถึงนั้นประสมประสานอยู่เสมอ ความแตกต่างในรายละเอียดต่าง ๆ จึงอาจเกิด
ขึ้นไค้ด้วยเหตุนี้" ¹

อีกประการหนึ่ง ความแตกต่างของรายละเอียดของเรื่องนั้น อาจเกิดขึ้นจาก
การปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลง โดยเจตนาจะให้เรื่องที่ถ่ายทอดมานั้นดำเนินไปอย่าง
เหมาะสม ประเด็นขึ้น หรือสนุกสนานน่าอ่านน่าฟังมากยิ่งขึ้น ก็ได้" ²

¹ กุหลาบ นิลลิกะมาต, "นิทานชาวนาน," สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพิเศษ 1
(พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2513), หน้า 58.

² ลักษณะนี้มักจะปรากฏอยู่โดยมาก เช่น กาลิหาส แต่งนาฎกะ เรื่อง อภิษ-
ฌาตศากุณดลมนานุกม ก็ปรับปรุงจาก ศกุนตโลปาชยานม เรื่องแรกในคาถิยรรพของ
กาพย์มหาภารตะ.

ฉะนั้น แม้เรื่องทั้งสองคือกนิษฐชาคและสุธนกุมาราวทาน จะแตกต่างกันด้วยรายละเอียดเกี่ยวกับสถานการณ์ที่จะให้เรื่องดำเนินไปถึงจุดจบของเหตุการณ์ในแต่ละตอนคือ สถานการณ์ที่ทำให้มีการพบและการพลัดพราก แต่โดยที่เค้าโครงและแก่นเรื่องเหมือนกัน ก็น่าจะเชื่อได้ว่าทั้งสองเรื่อง เป็นเรื่องที่ถ่ายทอดสักัน และเมื่อพิจารณาอายุของเรื่องทั้งสอง ก็อาจกล่าวได้ว่า เรื่องที่น่าจะเป็นต้นเค้าของอีกเรื่องใดแก่กนิษฐชาค ส่วนที่จะถ่ายทอดในลักษณะใดนั้น อาจพิจารณาถึงความแตกต่างของรายละเอียดในเหตุการณ์แต่ละตอน

จะเห็นได้ว่ากรณีที่กนิษฐชาค ใช้สถานการณ์ของการบวชชัญญเป็นเหตุให้มีการพบระหว่างเจ้าชายสุธนกับนางมโนหรานั้น จะไม่เหมาะสมด้วยเหตุการณ์นัก เพราะการบวชชัญญเป็นการทำลาย(ชีวิต) นางจะใช้เป็นสถานการณ์ในทางตรงข้ามมากกว่า ด้วยเหตุนี้สุธนกุมาราวทานจึงอาจเปลี่ยนโดยใช้สถานการณ์ของการบวชชัญญเป็นเหตุของการพลัดพราก ซึ่งเหมาะสมและประณีตขึ้น แทนที่จะดำเนินเรื่องง่าย ๆ คือให้มีการบังคับอย่างในกนิษฐชาค แล้วสร้างสถานการณ์ใหม่คือการช่วยเหลือ นับตั้งแต่วรานหลกะโคช่วยเหลือพญานาคีหรือคชีวิต จึงมีโอกาสโค้วงนาค ก็นับได้ว่าพญานาคนั้นเองที่ช่วยให้พรานโคเครื่อง ส่วนพระฤษีก็เป็นช่วยให้นายพราน ไซ้วงคลองจับนางมโนหราคอความประสงค์ การเกือกกลักันเช่นนี้เอง ที่เป็นสถานการณ์ที่นำไปสู่การโคพบระหว่างเจ้าชายสุธนกับนางมโนหร

ส่วนเหตุการณ์ตอนสุดท้ายจะเห็นโคชัดว่า ในกนิษฐชาคนั้นการติดตามของเจ้าชายสุธนเป็นไปอย่างสะควกและงายคายเกินไป ไม่แสดงคุณค่าของความรักความซื่อสัตย์ที่เจ้าชายมีค่อนางมโนหรให้เห็นโดยเด่นชัด นอกจากความสามารถความกล้าหาญทั้งหลาย เจ้าชายก็โคได้แสดงให้เห็นประจักษ์ ทั้งในระหว่างการเดินทางและหลังที่โคพมนางมโนหรอีกครั้งหนึ่งแล้ว อาจทำให้เกิดความสงสัยว่าเจ้าชายเป็นมนุษย์ที่มีความกล้าหาญ มีความสามารถ และชำนาญในศิลปศาสตร์ทั้งปวงคั้งที่กล่าวไว้ในตอนตนจริงหรือไม่ ฉะนั้นสุธนกุมาราวทานจึงโคได้เพิ่มรายละเอียดต่าง ๆ ที่จะแสดงให้เห็นความรักความซื่อสัตย์ของเจ้าชายที่มีค่อนาง ตลอดจนความเก่งกล้าสามารถและชำนาญในศิลปศาสตร์ทั้งปวงให้เป็นประจักษ์ เป็นข้อสนับสนุนว่าเหตุโคเจ้าชายจึงสามารถตามมาถึง

ที่ที่ไม่อาจมีมนุษย์คนใดมาถึงได้

อย่างไรก็ตามแม้ว่าสุทธกุมมาราวทานจะเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมรายละเอียด เพื่อให้เรื่องดำเนินไปอย่างเหมาะสม ประเด็นขึ้น สุทธกุมมาราวทานยังคงเก็บรายละเอียดที่มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง นั่นคือการที่จะโคตัวนางมโนธรามาเป็นต้องมีเครื่องมือและผู้ช่วยเหลือเกือกกลหรือมีส่วนให้โค เครื่องมือนั้นก็คือพระฤๅษี แม้ว่า จะเปลี่ยนจากมนต์เป็นขบวนการก็ตาม การให้นางมโนธราฝากแหวนไว้ให้เจ้าชาย การให้เจ้าชายเดินทางมาพบพระฤๅษีก่อน ทำให้เดินทางไปถึง เมืองกินรีโคโดยถูกต้อง ตลอดจนการสร้างสถานการณ์ให้สาวไหมมาตักน้ำไปรดนางมโนธราให้หายกลิ่นสาบมนุษย์ อันเป็นเหตุให้เจ้าชายมีโอกาสได้ใช้แหวนของนางวงนั้น โคเป็นสะพานเชื่อมให้เรื่องดำเนินไปจนถึงจุดสุดท้ายคือการพบระหว่างเจ้าชายกับนางมโนธรา เหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสุทธกุมมาราวทาน น่าจะนำเรื่องกินรีชาคมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโดยตรง มากกว่าที่จะถ่ายทอดด้วยวิธีมขปาฐะ และเนื้อความเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ่งแวดล้อม

เรื่องราวโค ๆ ก็ตามเมื่อมีเค้าโครงและแก่นเรื่องเหมือนกันแม้รายละเอียดของเรื่องจะแตกต่างกัน ก็ยังอาจถือเป็นข้อที่สามารถยกมาอ้าง และพิสูจน์ได้ว่าเรื่องเหล่านี้เกี่ยวข้องกับลักษณะที่เรื่องหนึ่ง เป็นต้นเค้าของอีกเรื่องหนึ่ง ว่าโดยเฉพาะเรื่องกินรีชาคกับสุทธกุมมาราวทาน จะเห็นโคว่านอกจากจะมีเค้าโครงเรื่อง และแก่นเรื่องเหมือนกันแล้ว ยังปรากฏว่ารายละเอียดที่เป็นส่วนสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง ก็ยังเหมือนกันอีก ยิ่งไปกว่านั้นตัวละครสำคัญคือนางมโนธราที่ชื่อเดียวกัน และเป็นนางกินรีเหมือนกัน ตลอดจนชื่อพญานาคก็เกือบจะเหมือนกัน ฉะนั้นด้วยหลักฐานต่าง ๆ ที่เพียงพอแก่การที่จะนำมาอ้างโคเหล่านี้ จึงไม่น่าสงสัยเลยว่า สุทธกุมมาราวทานเป็นเรื่องที่โคเค้าเรื่องมาจากแหล่งโคแห่งหนึ่งแล้ว เรื่องที่เป็นต้นเค้าของสุทธกุมมาราวทานก็ไม่ควรจะเป็นเรื่องอื่นใดนอกจากกินรีชาค ในคัมภีร์มหาเวสตุที่สุทธกุมมาราวทานนำเรื่องมาปรับปรุงให้เหมาะสมและประณีตขึ้น นั่นเอง

ฉะนั้น จึงอาจถือเป็นข้อยกเว้นได้ว่า ต้นเรื่องของพระสุพรรณ-นางมโนहरา ฉบับต่าง ๆ ที่มีอยู่ในขณะนั้น น่าจะโคกแกเรื่องกนิษฐชาคกในคัมภีร์มหาวัสศุ แล้วแพร่หลายไปยังถิ่นต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศต่อมา

อนึ่ง เป็นที่ทราบแล้วว่า นิทานชาคกเป็นนิทานโบราณ เป็นเรื่องเก่าแก่ก่อนพุทธกาลและเล่าสืบต่อกันควมขุปาฐะ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวินิจฉัยไว้ในพระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาคก ตอนหนึ่งว่า

เรื่องชาคกนี้ ไม่ใช่เรื่องราวในครั้งพุทธกาล เป็นเรื่องที่มีมาเก่าแก่ก่อนพุทธกาลนาน ที่จะพึงกำหนดโคกควมหลักฐาน-หลายอย่าง ถึงในชาคกเองก็รับว่าเป็นเรื่องเก่าควมขึ้นอดีตแห่งๆ¹

และทรงแสดง เหตุผล เป็นข้อสนับสนุนควมจริงข้อนี้ไว้อีกตอนหนึ่งว่า

ถึงนิทานโคกซึ่ง เป็นเรื่องอันเล่าอยู่แฉะเพาะในประเทศซึ่งพระพุทธเจ้าโคกบังเกิดขึ้นนั้นก็ ย่อมปรากฏว่าเป็นนิทานเก่าแก่ก่อนพุทธกาลขึ้นไปชานาน เพราะทองเรื่องนิทานนั้น ความสำเร็จและความเป็นอุยของมนษย์ไม่เหมือนกันกับเวลาพุทธกาลเลย ๆ พระเจ้าแผนดินณินอำนาจ และบ้านเมืองซึ่งเป็นใหญ่เป็นสำคัญอันมีในทองนิทานทั้งหลายนั้น ไม่พลั้งเผดอมาตรงกันกับเวลาปัจจุบันที่แต่งชาคก คือภายในพุทธกาลนั้นเลย ๆ²

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาคก," พระคัมภีร์ชาคกแปล ฉบับ ส.อ.ส. (พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์ศรี, 2493), เลม 1, หน้า 5.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-8.

ควยเหตุนี้จึงปรากฏว่าเป็นการยากที่จะสืบสาวที่มาของนิทานชาดกแต่ละเรื่อง
 อย่างไม่รู้ก็ กล่าวโดยส่วนรวม อาจสรุปที่มาของนิทานชาดกที่ท่านผู้ใดประมวลไว้เป็น
 2 ลักษณะคือ ¹

1. นิทานชาดกที่อาศัยเรื่องราวที่มีอยู่แล้ว อาจแบ่งได้เป็น
 - 1.1 จากเรื่องในคัมภีร์ที่เก่าแก่กว่า
 - 1.2 จากเรื่องราวที่เป็นนิทานชาวมาน
 - 1.3 จากเรื่องราวในพงศาวดาร หรือประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง
2. นิทานชาดกที่แต่งเรื่องขึ้นมา ซึ่งอาจแบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ
 - 2.1 นำเค้าโครงเรื่องมาจากที่ใดที่หนึ่ง มาดัดเป็นเรื่อง
 - 2.2 แต่งเรื่องขึ้นมาเอง

นับว่าเรื่องกนิษฐชาดกและชาดกเรื่องอื่น ๆ ในคัมภีร์มหาวัสสุ มีลักษณะและ
 ที่มาตามที่กล่าวมานี้ทุกประการ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่านิทานชาดกส่วนหนึ่งในคัมภีร์มหาวัสสุ
 มีที่มาจากนิทานชาดกในบาลี ส่วนที่ไม่ปรากฏเนื้อเรื่องในชาดกบาลีนั้น ก็น่าจะเข้าข่าย
 ลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง

เฉพาะเรื่องกนิษฐชาดกนั้น ไม่ปรากฏว่ามีเรื่องใดในชาดกบาลีที่มีเนื้อความ
 ตรงกันหรือคล้ายกันพอที่จะอ้างได้ว่าเป็นต้นเค้าของเรื่องกนิษฐชาดก แม้ว่าในชาดก
 บาลีจะมีเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงลักษณะนิสัยของกนิษฐและนางกนิษฐ ² ที่มีความซื่อสัตย์มั่นคงใน
 ความรัก เช่นเดียวกับนางมโนหราในกนิษฐชาดก เพียงเท่านี้ก็ไม่น่าจะเป็นเหตุผลพอที่
 จะอ้างได้ว่า กนิษฐชาดกได้แนวความคิดเกี่ยวกับความรักความซื่อสัตย์จากตัวละครใน
 ชาดกบาลีทั้งสองเรื่องนั้นมาดัดขึ้นเป็นเรื่อง เพราะหากเป็นเช่นนั้นแล้ว ก็น่าจะมีเรื่อง—

¹ เฉลิม มากนวล, การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป,
 เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 167, (กรุงเทพฯ : หน่วยงานนิเทศก กรมการ
 ฝึกหัดครู, 2518), หน้า 21.

² คือเรื่อง จันทกนิษฐชาดก และเรื่อง ภัลลาติยชาดก.

รอยของเค้าโครงหรือแก่นเรื่องปรากฏให้เห็นว่าเหมือนกันบ้าง

จึงอาจกล่าวได้ว่าเรื่องกนิษฐาคก ไม่น่าจะเป็นเรื่องที่ถ่ายทอดมาจากเรื่องใดเรื่องหนึ่งในชาดกบาลี แต่โดยที่เนื้อความในคัมภีร์มหาเวสศุเกือบทั้งหมด ตลอดจนนิทานชาดกที่แทรกอยู่ในเล่มโดยตลอดนั้น ส่วนใหญ่ได้เนื้อความหรือเค้าโครงจากเรื่องที่มีอยู่แล้ว มิได้ผูกเรื่องขึ้นมาเอง ฉะนั้นจึงอาจเป็นไปได้ว่า เรื่องกนิษฐาคกนี้เค้าโครงมาจากนิทานหรือเรื่องราวจากเรื่องใดเรื่องหนึ่ง มาผูกเป็นเรื่องขึ้น

อนึ่ง หากจะพิจารณาดังลักษณะของเรื่องกนิษฐาคก จะเห็นว่า เป็นเรื่องของ การอยู่ร่วมกันของมนุษย์กับอมมนุษย์ คือ เจ้าชายสทรุซึ่ง เป็นมนุษย์และนางมโนหราซึ่งเป็น อมนุษย์คือนางกนิฐิ เค้าโครงเรื่องกล่าวถึง เจ้าชายสทรุโดนางมโนหราเป็นชายาและมีเหตุทำให้นางต้องกลับไปยังบ้านเมืองเดิมของตน เจ้าชายสทรุจึงคิดคามไป ในที่สุดก็ ได้พบและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ปรากฏว่ามีเรื่อง เค้าเรื่องหนึ่งในคัมภีร์ศตปด พราหมณะ¹ เป็นเรื่องลักษณะอย่างเดียวกันคือ กล่าวถึงการอยู่ร่วมกันของมนุษย์กับ อมนุษย์ และเค้าโครงเรื่องก็คล้ายกัน เนื้อความของเรื่องนี้มีดังนี้

เจ้าชายปรรวัสโอรสของอิทา โคนางอัปสรอรวิซึ่งอยู่ในร่างของมนุษย์เป็น ชายา นางขอให้เจ้าชายปรรวัสสัญญาว่า จะตองไม่ให้นางเห็นร่างของตนในสภาพ เปลือยกายในแสงสว่าง มิฉะนั้นนางจะหนีไปและจะไม่พบกับอีกนางใดอยู่ร่วมกับปรรวัส เป็นเวลานานจนไกลจะมีโอรสด้วยกัน ฝ่ายคนธรรพ์เห็นว่าอรวิอยู่กับมนุษย์นานเกินไปแล้ว จึงคิดหาทางจะให้นางกลับไปอยู่ที่เดิม จึงทำอุบายขโมยแกะที่นางผูกไว้ที่เตียงนอนไป 1 ตัว นางจึงบอกให้ปรรวัสช่วยตามหา ปรรวัสก็รีบลุกขึ้นตามไปโดยไม่ได้ แต้งตัวเพราะเกรงว่าจะซาเกินไป ทันใดนั้นคนธรรพ์ก็บันดาลให้เกิดแสงวามขึ้นประจุก กลางวัน ทำให้อรวิมองเห็นปรรวัสในสภาพเปลือย แลวนางก็หายวับไปทันที

¹ อธิบายะที่ 5 พราหมณะที่ 1.

ปรรวส์ได้แต่โศกเศร้าออกติดตามหานางไปทั่วทุกหนทุกแห่ง กระทั่งไปถึงสระ
 แห่งหนึ่งก็พบอรุวสีในร่างของทานกำลังว่ายนํ้าอยู่กับนางอัปสรอื่น ๆ พอนางเห็นปรรวส์
 ก็จำใจและคืนร่างตามเดิม ปรรวส์โคอออนวอนิโหนางกลับไปอยู่ร่วมกันคังเดิม แตนาง
 ก็ไม่ยอมกลับไปโดยอ่างเหตุผลต่าง ๆ และบอกให้ปรรวส์กลับไปแต่เพียงคนเดียว
 ในที่สุดนางก็บอกให้ปรรวส์มาหานางในวันสุดท้ายของปี และเมื่อถึงวันนั้นปรรวส์ก็มาที่
 ปราสาทของอรุวสี นางจึงบอกว่าหากปรรวส์ปรารถนาจะอยู่กับนางแล้ว ก็ให้เข้าพิธี
 เปลี่ยนสภาพเป็นภรรยา เมื่อปรรวส์ยินยอมและพาโอรสที่เกิดแต่อรุวสี ไปยังที่อยู่ของตน
 แล้ว ก็กลับมาเข้าพิธีเปลี่ยนสภาพเป็นคนภรรยา และอยู่ร่วมกับนางตลอดไป

จะเห็นได้ว่า เรื่องของ เจ้าชายปรรวส์กับนางอัปสรอรุวสี ในศตปถพราหมณะ
 กับ เรื่องกนิรีชาคกเหมือนกันทั้งลักษณะของ เรื่องที่กล่าวถึงการอยู่ร่วมกัน ของมนุษย์กับ
 อมนุษย์เหมือนกันทั้งเค้าโครง เรื่องและแก่นเรื่อง คือการติดตาม การผจญภัยของตัว-
 ละครที่เป็นมนุษย์คือเจ้าชายปรรวส์และเจ้าชายสุชน เพื่อไปพบและอยู่ร่วมกับตัวละคร
 ฝ่ายที่เป็นอมนุษย์คือนางอัปสรอรุวสีและนางกนิรีมโนห์รา นอกจากนี้จะเห็นว่าพฤติ-
 การทุกอย่างของ เรื่องทั้งสองก็เหมือนกันคือมุ่งไปสู่การให้โคอยู่ร่วมกันในที่สุด แม้ใน
 ตอนสุดท้ายจะแตกต่างกันในข้อที่ว่า เรื่องในศตปถพราหมณะเจ้าชายปรรวส์ต้อง เปลี่ยน
 สภาพเป็นภรรยาให้เหมือนกับนางอัปสรอรุวสี ส่วนในกนิรีชาคก นางมโนห์ราต้อง
 เปลี่ยนมาใช้ชีวิตอย่างมนุษย์ แต่ก็ตรงกันในเรื่องที่ว่า ตัวละครฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้เปลี่ยน
 สภาพเพื่อให้เหมือนกับอีกฝ่ายหนึ่ง และข้อสำคัญที่ขอแตกต่างคังกล่าวมิได้ทำให้จุดจบ
 ของ เรื่องที่จบลงด้วยความสุขของผิคเพื่อนกันไป ความเหตุนี้จึงอาจเป็นไปได้ว่า เรื่อง
 กนิรีชาคกนั้น บางทีจะโคเค้าโครง เรื่องในคัมภีร์ศตปถพราหมณะเรื่องนี้ มาผูกขึ้นเป็น
 เรื่องใหม่เป็นแน่แท้.

5.4 การแพร่หลายของเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา

เรื่องกนิษฐาตกในกัมภีร์มหาเวสตุ ซึ่งน่าจะเป็นต้นเรื่องของสุนทรภู่ รวทาน นั้นนอกจากจะมีแปลเป็นภาษาอังกฤษเมื่อ ค.ศ.1949 (พ.ศ.2492)¹ แล้ว ก็ไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดว่าได้เผยแพร่ไปยังดินแดนใดบ้างทั้งในและต่างประเทศ เพียงแต่สันนิษฐานว่าน่าจะแพร่หลายไปยังประเทศอินโดนีเซีย พร้อมกับการเผยแพร่พุทธศาสนา ฝ่ายมหายาน แต่เนื่องจากไม่มีหลักฐานอันใด ที่บ่งไว้ว่ามีต้นฉบับเรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราอื่นใดอยู่ในประเทศอินโดนีเซีย นอกจากภาพจำหลักที่มหาสถูปโบโรบอร์ที่เป็นภาพพระสุธนกำลังหยอนแหวนลงในหมอน้ำของนางกนิษฐา เพียงภาพเดียวจึงไม่อาจยืนยันได้แน่นอนว่าภาพจำหลักก่อนนั้นได้มาจากเรื่องในกนิษฐาตก ทั้งนี้ เหตุการณ์ตอนที่พระสุธนกำลังหยอนแหวนลงในหมอน้ำที่นางกนิษฐาจะนำไปรดนางมโนห์รา เป็นการส่งข่าวให้นางมโนห์ราทราบว่าพระองค์ได้ติดตามมาถึง เมืองกนิษฐาแล้วนั้นปรากฏมีทั้งในกนิษฐาตก และสุนทรภู่ รวทาน

อนึ่ง พุทธศาสนาที่เผยแพร่ไปยังประเทศจีนและญี่ปุ่นนั้น เป็นพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน² เรื่องกนิษฐาตกก็น่าจะมีโอกาสได้แพร่หลาย เข้าไปในดินแดนดังกล่าวด้วย แต่ไม่มีเรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราส่วนใด ๆ ปรากฏอยู่เป็นหลักฐาน ส่วนเรื่องเจ้าหญิงนงกยของจีนนั้น ก็น่าจะได้รับไปจากไทยใหญ่ครั้งที่เสฐียรโกเศศได้กล่าวไว้³ ทั้งนี้พิจารณาเค้าโครงเรื่องและเหตุการณ์สำคัญปรากฏต่างจากกนิษฐาตกไปไกล นอกจากนั้นชื่อตัวเอกของเรื่องที่ชื่อเจ้าชุน หรือชื่อเมืองมอญันจา ก็น่าจะเพี้ยนไปจากคำว่าเจ้าสุธน และอุรปัญจาต มากกว่า เพราะมีเสียงใกล้เคียงกัน

¹ คือฉบับแปลของ เจ.เจ.โจนส์ (J.J. Jones) ที่เรียกชื่อว่า "The Mahavastu," (3 volumes).

² มหามกุฏราชวิทยาลัย, พุทธศาสนาประวัติเมื่อ 2500 ปีล่วงแล้ว (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2503), เล่ม 1, หน้า 141-2.

³ คุวิทยานิพนธ์ หน้า 297.

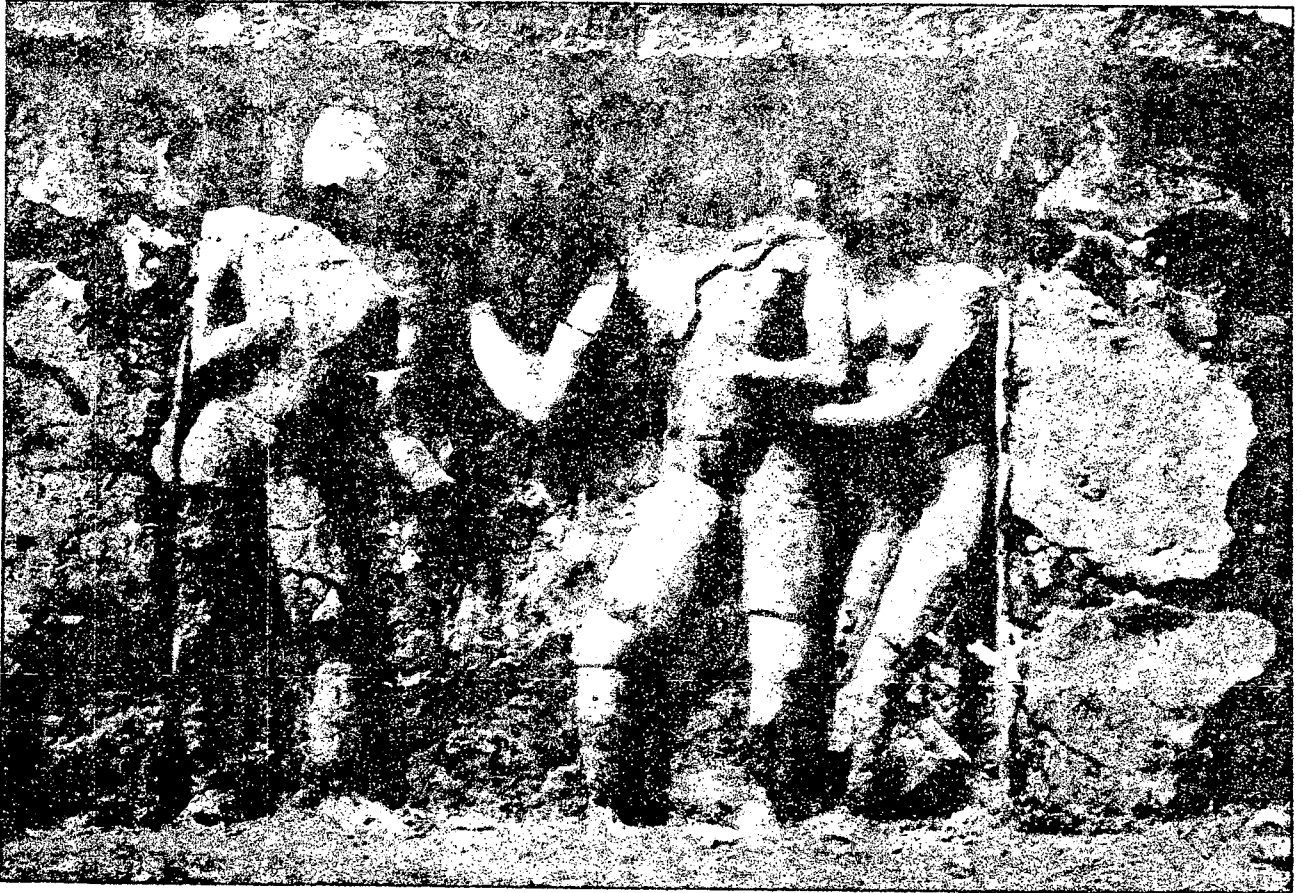
ฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า เรื่องกนิฐชาคกนอกจากจะเป็นต้นกำเนิดของ
 สุนทรภู่ร่ำวานแล้ว อาจแพร่หลายมาที่อื่นโค่นี่เขียนในราวก่อนพุทธศตวรรษที่ 14¹
 และอาจเลยไปยังดินแดนอื่นด้วย

อย่างไรก็ดี ตามที่ไคพบภาพปูนปั้นและดินเผาชนิดนูนต่ำ ที่เจดีย์ จุลปะโทน
 จังหวัดนครปฐม เป็นเรื่องราวบางตอนของนิทานชาคกที่มีในคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็น
 คัมภีร์ภาษาบาลีและสันสกฤต² และปรากฏว่ามีอยู่ 2 ภาพที่ดีความว่าเป็นเรื่องราว
 ตอนหนึ่งของชาคกเรื่องศยามกะ ที่มีในคัมภีร์มหาวัสสุ³ (ดูภาพ) นี้แสดงให้เห็น
 ว่าคัมภีร์มหาวัสสุได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยในสมัยนั้นแล้วแน่นอน และบางที
 เรื่องกนิฐชาคกก็อาจจะได้เข้ามาเป็นที่รู้จักในดินแดนแถบนี้ด้วย

¹ The Way of the Buddha, อ้างไว้ว่า คริสตศตวรรษที่ 8.

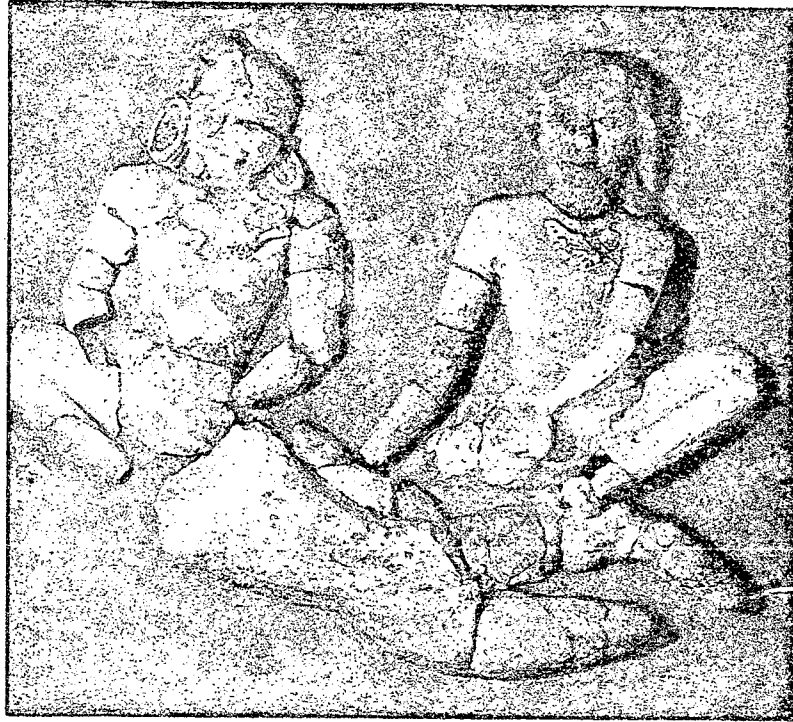
² เช่น อรรถกถาชาคก, มหาวัสสุ, อวทานศคกะ, อวทานกัลปดตา, และ
 ชาคกมาลา ฯลฯ เป็นต้น.

³ พิริยะ ไกรฤกษ์, พุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุลปะโทน แปลโดย หม่อมเจ้า-
 สุกัทรกิศ คีศกุล (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2518), หน้า 25-28.

ภาพปูนปั้นดินเผาปูนคำเรื่องศยามกะ ที่ฐานเจดีย์จุดปะโทน จังหวัดนครปฐม

: พระราชาดำรงค์ทรงบอกชาวนุตรชาวยศานแกบิคามารคาที่ตามด

ภาพปูนปั้นดินเผาปูนค้ำเรื่องสยามกะ ที่ฐานเจดีย์จุลปะโทน จังหวัดนครปฐม

: บิดากำลัง เสร์้าโสกออยู่เหนือศพบุตรชาย ในขณะที่พระราชากำลัง-
ทรงพยายามที่จะดึงเอาลูกธนูออก.

ส่วนสุนทรภู่ร่ายทานในคัมภีร์ทิพย์าวทานนั้น ปรากฏมีฉบับความเดียวกันใน
 "ฉบับของกิลกิตควย" เขาใจว่าคงได้มีการคัดลอกไป เรื่องพระสุนทร-นางมโนห์ราใน
 ประเทศอินเดียซึ่งเชื่อได้ว่าได้เรื่องไปจากสุนทรภู่ร่ายทาน คือสุนทรภู่ร่ายทานใน
 คัมภีร์ร่ายทานกัลปคาของ เกษเมนุห

สุนทรภู่ร่ายทานได้แพร่หลายไปยังประเทศไกล เคียงคือประเทศทิเบต ด้วยมี
 เรื่องพระสุนทร-นางมโนห์ราภาษาทิเบต เรียกชื่อตามต้นฉบับแปล เป็นภาษาอังกฤษว่า
 สุนทรอวทาน ปรากฏว่ามีเนื้อความตรงกันจนกล่าวได้ว่าคำต่อคำ ซึ่งเชื่อได้ว่าคงได้รับ
 หรือลอกความจากสุนทรภู่ร่ายทานโดยไม่ต้องสงสัย

ส่วนประเทศจีนนั้น แม้จะมีหลักฐานอ้างว่าได้มีการแปลคัมภีร์ทิพย์าวทานเป็น
 ภาษาจีน¹ ก็ไม่ปรากฏว่ามีเรื่องพระสุนทร-นางมโนห์ราส่วนใด ๆ ที่จะเชื่อได้ว่า
 ได้เค้าเรื่องสุนทรภู่ร่ายทาน

ในดินแดนทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือแถบแหลมอินโดจีนและหมู่เกาะ
 อินโดนีเซีย นั้น หากพิจารณาตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีเกี่ยวกับการ
 แพร่หลายของศิลปวัฒนธรรมอินเดียมาสู่ดินแดนแถบนี้² แล้วอาจกล่าวได้ว่าสุนทรภู่
 ร่ายทานน่าจะได้อ่านหรือแพร่หลายเข้าไปในประเทศอินโดนีเซียด้วย แม้จะยืนยันแน่นอนไม่ได้
 ว่าภาพจำหลักเรื่องพระสุนทร-นางมโนห์ราที่ระเบียงมหาสถูปโบโรบูตอร์ ได้เค้าเรื่องมา
 จากสุนทรภู่ร่ายทานก็ตาม

¹ W.G. Weeraratne, "Avadāna," Encyclopaedia of Buddhism,
 edited by G.P. Malalasekera, Vol. II (1967), p. 395.

² กุแฉนที่ หน้า 253.

ส่วนในประเทศไทยนั้น จากการพิจารณาเปรียบเทียบเรื่องพระสุชน-นางมโนห์ราที่มีในกนิษฐชาดก สุนทรมาราวทาน และสุนทรชาดก ก็เป็นที่เชื่อแน่ว่า สุนทรมาราวทานโคธพรหลายเขามา และเป็นต้นเค้าของเรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา ส่วนวนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทย

อนึ่ง ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ประเทศไทยได้รับจากอินเดียนั้น ส่วนหนึ่งผ่านมาจากชาว อินเดีย โดยเหตุนี้อาจเป็นไปได้ว่า บางทีเราได้รับเรื่องสุนทรมาราวทานโดยผ่านทางชาวอินเดีย

อย่างไรก็ดี เป็นที่น่าแปลกว่า ในลังกาไม่ปรากฏว่ามีเรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา ทั้ง ๆ ที่เป็นดินแดนที่ได้รับอารยธรรมทั้งหลายจากอินเดียมาตั้งแต่แรกเริ่ม ทั้งนี้อาจจะเนื่องความคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาส่วนมาก ที่ลังกาได้ไปจากอินเดียนั้น ต้องได้ไปจากอินเดียภาคใต้ หาใช่มีขัณฑ์ประเทศไทย¹ โดยเหตุนี้เองคัมภีร์มหาสตุ และคัมภีร์พิพยวทานอันเป็นคัมภีร์ของทางเหนือจึงไม่มีโอกาสได้เผยแพร่ไปยังลังกา

นอกจากนี้เรื่องพระสุชน-นางมโนห์ราฉบับอื่น ๆ เช่น เรื่องเจ้าหญิงนงกยของจีน และฉบับภาษาลาว เรื่องท้าวสีหนัน ก็น่าจะเป็นฉบับที่รับไปจากไทยอีกต่อหนึ่ง ทั้งนี้เรื่องที่จะเป็นต้นฉบับในการเผยแพร่ต่อไปอีกนั้น น่าจะได้แก่สุนทรชาดกในหนังสือปัญญาสชาดก ซึ่งเผยแพร่ออกไปยังประเทศลาวคือเรื่องที่เป็นต้นเค้าของเรื่องท้าวสีหนประเทศเขมร² และประเทศพม่า ซึ่งแพร่หลายต่อไปยังไทยใหญ่ และจีน คือเรื่องเจ้าหญิงนงกยซึ่งที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ฉะนั้น จึงอาจเขียนแผนผังแสดงต้นเค้าของเรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา และการแพร่หลายไปยังดินแดนต่าง ๆ ได้ดังนี้

¹ - เสรีปริโกเศศ-นาคะประทีป [พระยาอนุমানราชชนและพระสารประเสริฐ], เมืองสวรรค์ และมีสังเทวกา (พระนคร : บรรณาการ, 2515), หน้า 71, 86-8, 100-3.

² ปัญญาสชาดกฉบับกรุงกัมพูชา เรื่องพระสุชน อยู่ในลำดับที่ 2 ควัทยานิพนธ์ หน้า 316, 324.

บทสวดในคัมภีร์ฤคเวท 10:95

เรื่อง เจ้าชายปุรุ วัตและนางอัปสรอรุวสี ในคัมภีร์ศตปถุพราหมณะ

กนิษชาคก ในคัมภีร์มหาเวสตุ

เรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา ในต้นฉบับของกิลกิต...สุชนกุมาราวทาน ในคัมภีร์ทิพยาวทาน

แพร่หลายในประเทศอินเดีย

แพร่หลายไปต่างประเทศ

สุชนกินนรยวทานในอวทานกัลปคทาของ เกษุ เมณฑร

ทิเบต

ไทย

อินโดนีเซีย

สุชนอวทาน

ภาพจำหลักที่มหาสถูปโมโรนุคุร

เรื่องพระสุชน-นางมโนห์ราภาษาโซคาน

เรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา ที่แพร่หลายในเมืองนครศรีธรรมราช

เรื่องที่น่ามาแสดง(ม)โนห์รา

ส่วนที่แพร่หลายไปในถิ่นอื่น

ส่วนที่ยังแพร่หลายในเมืองนครศรีธรรมราช

บทละครครั้งกรุง เกา เรื่องนางมโนห์รา...นิทานชาวบ้าน เรื่องนางมโนห์รา สงขลา...มโนห์รานิบาต

สุชนชาคก ในปญญาสาคก

บทกล่อมเด็กภาคใต้

แพร่หลายในเมืองไทย

แพร่หลายไปต่างประเทศ

พม่า

ลาว

เขมร

นิทานพื้น เมืองภาคเหนือ

ไทยใหญ่?

ท้าวสีหน

กาพย์เรื่องมะโนรา

จีน

เจ้าหญิงนกยูง

พระสุชนคำฉันท์

กลอนเรื่องพระสุชน

นิทานชาวบ้าน บ้านใน

นิทานร้อยแก้วเรื่องพระสุชน

ระคอนเรื่องมโนห์รา กรมศิลปากรสร้างบทใหม่

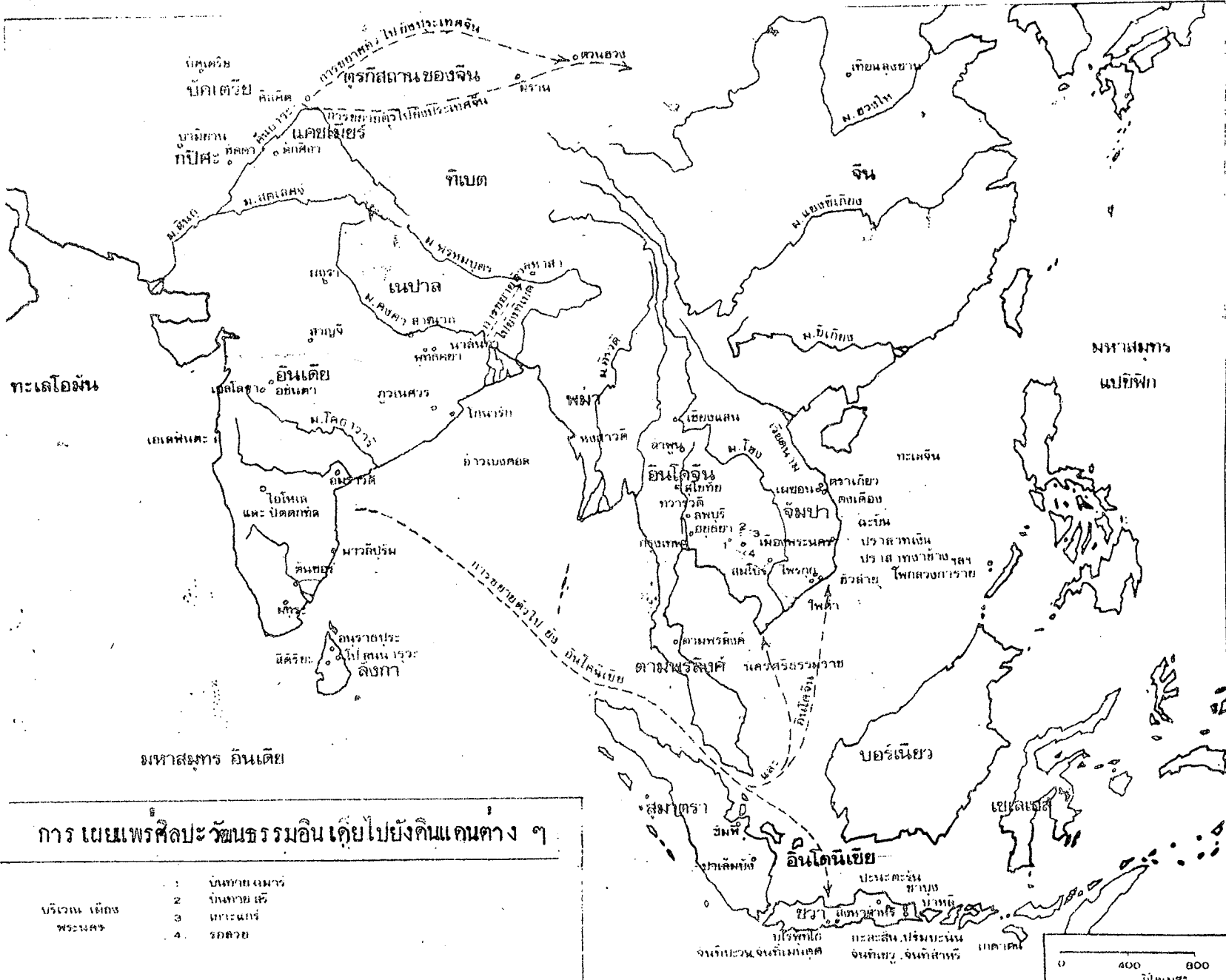
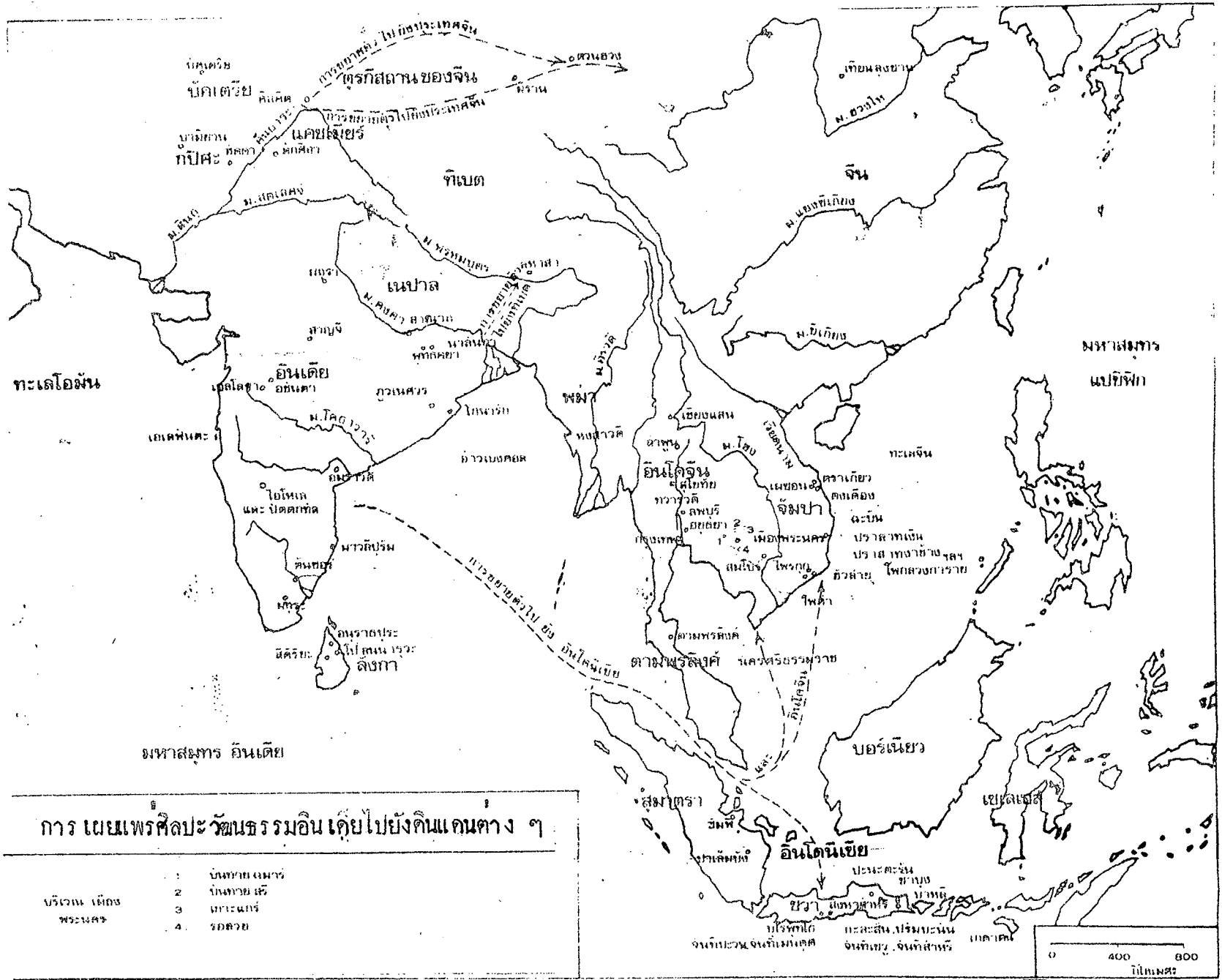
นิทานคนเมือง เรื่องพระสุชน

นิทานชาวลื้อ เรื่องมโนห์รา

5.5 การเข้ามาสู่ประเทศไทย และการแพร่หลายของเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา

การแพร่หลายขยายตัวของศิลปวัฒนธรรมอินเดียไปยังดินแดนต่าง ๆ นั้น มี 2 ทางคือ ทางบกและทางทะเล ในทางบกศิลปอินเดียได้แพร่ขยายเข้าไปในประเทศจีน ทางหนึ่ง และทางประเทศทิเบตอีกทางหนึ่ง ส่วนทางทะเลนั้นดินแดนที่ไกลที่สุดที่ได้รับศิลปวัฒนธรรมอินเดียได้แก่ ลังกา ซึ่งมักได้รับศิลปวัฒนธรรมที่ไปจากอินเดียฝ่ายใต้ ดังที่กล่าวแล้ว ที่ไกลออกไปคือดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาณาจักรเหล่านี้ ได้แก่ อาณาจักรจัมปาของชนชาติจาม บนฝั่งทะเลของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน อาณาจักรพุนันและกัมพูชาในสาธารณรัฐเขมรปัจจุบัน อาณาจักรทวาราวดีในตอนกลางของประเทศไทย อาณาจักรตามพรลิงค์แถบเมืองนครศรีธรรมราช อาณาจักรศรีวิชัยบนเกาะสุมาตรา อาณาจักรของราชวงศ์ไศเลนทรบนเกาะชวา และอาณาจักรศรี-เกษตรของชนชาติปยูหรือพยูในประเทศพม่า¹ (ดูแผนที่ประกอบ)

¹ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, ประวัติย่อ ศิลปลังกา ชวา ขอม (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2515), หน้า 7.

การแพร่หลายของศิลปะวัฒนธรรมอินเดียคง เริ่มต้นด้วยการ แดงแพร่พุทธศาสนา
 ดังที่ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรทิศ ศิริกุล ทรงกล่าวและแสดง เหตุผลไว้ในหนังสือ
ประวัติย่อศิลปลังกา ขวา ขอม ว่า

สมัยแรกของการ แดงแพร่อิทธิพลของศิลปอินเดียทางน้ำ
 ราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 แสดงโดยการ แดงแพร่พุทธศาสนา
 ดังอาจเห็นได้จาก การค้นพบพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ทรงจีวรหม
 เฝียง ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปอินเดีย ทางทิศตะวันออก
 ออกเฉียงใต้ คือที่แควนอมราวดีและในเกาะลังกา พระพุท
 ธรูปเหล่านี้ค้นพบในแหลมอินโดจีน และหมู่เกาะอินโดนีเซีย
 คงเป็นพระพุทธรูปที่มีผู้นำเข้ามา โดยทั่วไปก็ค้นพบพระพุท
 ธรูปนี้ไกลฝั่งทะเลในดินแดนที่แตกต่างกัน และบางครั้งก็อยู่
 ทางไกลออกไป¹

โดยเหตุนี้เองศิลปะและวัฒนธรรมต่าง ๆ จึงแพร่หลายไปพร้อมกับการ แดงแผ่
 พุทธศาสนา มมหาสมุทรโบโรบอร์หรือพุทธเจดีย์ในดินแดนทั้งหลาย อันเป็นที่ชุมนุมของ
 ศิลปกรรมหลายแขนง ก็เกิดขึ้นด้วยอิทธิพลของพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องราวต่าง ๆ
 ที่เกี่ยวเนื่องด้วยพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นพุทธประวัติหรือเรื่องชาดก ก็เป็นเชื่อแน่อน
 ว่าได้แพร่หลายมาพร้อมกับพุทธศาสนา ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา
 แดงแพร่เข้ามาสู่ดินแดนแถบนี้พร้อมกับการ แดงแผ่พุทธศาสนา

ว่าเฉพาะในประเทศไทย ดินแดนแห่งแรกที่ได้รับ เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา
 ซึ่งจะเข้ามาโดยตรงหรือผ่านมาทางชวาก็ตาม น่าจะไคแก่เมืองนครศรีธรรมราช ทั้งนี้
 ตามหลักฐานและเหตุผลดังกล่าวแล้ว และได้แพร่หลายไปยังถิ่นอื่นของประเทศไทยใน
 เวลาต่อมา

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

หากจะกล่าวถึงดินแดนในประเทศไทย ที่ได้รับเรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราใน ระยะเวลา 2 นั้น ก็เห็นจะมีเพียง 2 แห่งคือ ภาคใต้ซึ่งมีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง และภาคเหนือคือเมืองเชียงใหม่ และเป็นศูนย์กลางของการเผยแพร่แหล่งใหม่ต่อไป แต่เป็นที่น่าแปลกที่เนื้อหาของเรื่องที่อยู่ในดินที่ไกลถิ่นแรกที่รับเรื่องนี้ กลับมี เนื้อความใกล้เคียงกับคนเรื่องมากกว่าเรื่องราวที่มีแพร่หลายอยู่ในดินแดนที่ไกลเคียง ทั้งนี้อาจจะเป็นไปได้ว่าการแพร่หลายของเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ไปสู่ดินแดนทาง เหนือ นั้นคงเป็นไปในลักษณะของการถ่ายทอดคัมภีร์ทางศาสนา คือด้วยวิธีท่องจำ และ หากเป็นโดยลักษณะนี้ทำให้เข้าใจว่าผู้นำเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ขึ้นไปเผยแพร่ ทางเหนือ น่าจะเป็นพระภิกษุ และหากจะเชื่อว่าพระภิกษุเหล่านี้ได้แก่ภิกษุชาวลังกา ตามที่ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงที่ว่า "พ่อขุนรามคำแหงกระทำ โอบยทานแกมหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกครุฑ หลวกกว่าปุครในเมืองนี้ ทุกคนลุก แต่เมืองศรีธรรมราชมา" เรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราก็น่าจะเข้ามาแพร่หลายที่เมือง นครศรีธรรมราชก่อนหน้าทีพระภิกษุชาวลังกาเหล่านี้จะเข้ามาแล้ว มีชี้นำมาจากลังกา คอย เพราะไม่ปรากฏเรื่องนี้ในลังกา ครั้นเข้ามาถึงเมืองนครศรีธรรมราชได้ทราบ เรื่องนี้ที่กำลังแพร่หลายอยู่ เห็นเป็นเรื่องที่สนุกสนาน จึงสามารถจดจำได้ง่าย และ แมนยำ

5.6 สมัยที่เรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราเข้ามาในประเทศไทย

นายพิริยะ ไกรฤกษ์ ซึ่งได้ศึกษาภาพปูนปั้นและดินเผาชนิกนูนต่ำ ที่ประทับอยู่ที่ฐานพระเจดีย์จุลปะโทณ จังหวัดนครปฐม ซึ่งขุดพบในปี พ.ศ.2511 อันเป็นภาพที่เล่า ถึงพุทธศาสนนิทาน¹ ได้กล่าวถึงเรื่องราวในภาพเหล่านี้ไว้ในหนังสือพุทธศาสนนิทาน

¹ ผู้เขียนได้อธิบายเหตุผลที่ใช้คำว่า พุทธศาสนนิทาน แทนคำว่า "ชาดก" ไว้ ในคำปรารภว่า "ถ้าใช้คำว่าชาดกอาจจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจผิดไปว่า ภาพที่เจดีย์จุลปะ- โทณเป็นภาพจากอรรถกถาชาดก ในเมื่อจากการค้นคว้าปรากฏว่า เป็นภาพจากพระ- คัมภีร์อวทานอันเป็นพระคัมภีร์ในลัทธิหินยานนิกายสรรพวสตีวาท"

ที่เจดีย์จุลปะโทน ว่า

จากการตีความหมายของแผนภาพที่เจดีย์จุลปะโทนบางภาพ ประกอบกับการเปรียบเทียบกับคัมภีร์ที่ยังมีปรากฏอยู่ จะเห็นไคววาสวนใหญ่ของภาพเหล่านี้ไม่ใคร่มาจากคัมภีร์ชาตก-อรรณฤฤกา หรือคัมภีร์ภาษาบาลีอื่น ๆ ดังที่เคยคาดคิดกันเอาไว้ แยกสืบมาจากนิยายอวทานภาษาสันสกฤต นิยายอวทานนี้เป็นการแต่งขึ้นของนิกายสรรพาวศิวาท ซึ่งเป็นพุทธศาสนา ลัทธิพื้นบ้านที่ไซภาษาสันสกฤต¹

คัมภีร์อวทานต่าง ๆ ที่มีเรื่องตามที่ปรากฏในภาพปูนปั้นและดินเผาชนิดนูนตัวนั้น ได้แก่ คัมภีร์อวทานศตกะ ทิพยาวทาน อวทานกัลปตคา ภัทธกัลปาวทาน ชาตกมาลา รวมทั้งคัมภีร์มหาวัสตฺถุ นี้แสดงว่าเรื่องต่าง ๆ ที่มีอยู่ในคัมภีร์เหล่านี้ได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยพร้อมกับการเผยแผ่พุทธศาสนา

ส่วนในสมัยที่เรื่องต่าง ๆ ในคัมภีร์เหล่านี้จะเข้ามาแพร่หลาย ในประเทศไทยเมื่อใดนั้น อาจกำหนดได้จากอายุของภาพปูนปั้นดินเผาเหล่านี้ ซึ่งศาสตราจารย์ บวส-เชอลีเย ได้สันนิษฐานว่า ภาพปูนปั้นเหล่านี้สร้างขึ้นในสมัยที่ 2 ของเจดีย์จุลปะโทน และมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15²

ฉะนั้นจึงอาจกำหนดได้ว่าเรื่องต่าง ๆ ที่ปรากฏในภาพปูนปั้นดินเผาชนิดนูนตัวเหล่านี้ น่าจะเข้ามาเผยแพร่อในประเทศไทยในราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 หรือก่อนหน้านี้นี้เพียงเล็กน้อย และโดยที่เรื่องสุชนกุมาราวทานก็เป็นเรื่องหนึ่งในคัมภีร์ทิพยาวทาน และก็เป็นที่น่าสนใจว่าเป็นต้นเค้าของเรื่องพระสุชน-นางมโนหราที่แพร่หลายอยู่ในประเทศไทย แม้จะไม่ปรากฏเรื่องในภาพปูนปั้นดินเผาชนิดนูนตัว ที่ประดับอยู่ที่ฐานเจดีย์จุลปะโทน ก็ น่าเชื่อว่าได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยในคราวเดียวกัน แต่มีได้ขึ้นมาแพร่หลายอยู่ในดินแดนแถบนี้อย่างเร็วอื่น ๆ เท่านั้น

¹ พิริยะ ไกรฤกษ์, เรื่องเดิม, หน้า 3.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.